

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ОЦІНКИ АКТИВІВ І ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЯК ОСНОВНОГО ЕЛЕМЕНТУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ БАНКІВ

УДК 657.422

Глебова Н. В., к.е.н., доц. кафедри
бухгалтерського обліку ХНЕУ,
Волошан І. Г., ст. викл. Кафедри
бухгалтерського обліку ХНЕУ

В статті розглянуто загальні методичні підходи щодо оцінки активів і зобов'язань банків згідно до законодавчої і нормативної бази, наведено аналіз різних наукових поглядів, досліджено та проаналізовано розвиток, проблеми підходу та використання основних концепцій оцінки активів і зобов'язань.

В статье рассмотрено общие методические подходы оценки активов и обязательств банков в соответствии с законодательной и нормативной базой, представлен анализ разных научных взглядов, исследовано и проанализировано развитие, проблемы использования основных концепций оценки активов и обязательств.

The article considers the general methodological approaches the valuation of assets and liabilities of banks in accordance with legislative and regulatory framework, the analysis of various scientific opinions, researched and analyzed the development problems of the basic concepts of valuation of assets and liabilities.

Ключові слова: оцінювання, оцінка активів і зобов'язань, історична (фактична) собівартість, балансова вартість, справедлива вартість, ринкова вартість.

Актуальність дослідження. Поняття оцінки є фундаментальним в економіці, особливо в сучасних умовах виведення вітчизняної економіки з фінансової кризи, проведення комплексу заходів серед яких значне місце відведено укріпленню банківської системи. Однією з пріоритетних

завдань реформування економіки є проведення реформ бухгалтерського обліку та звітності. Дослідження різних видів оцінок, що використовуються у бухгалтерському обліку, повинно вирішити проблему визначення економічного добробуту банківської системи, а також – визначення сум доходу, які без збитку для фінансово-кредитної установи і його платоспроможності можуть бути використані в його фінансово-господарській діяльності.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз різних наукових поглядів на оцінку активів є особливо актуальним в період реформування в Україні, створення ринкової системи бухгалтерського обліку та удосконалення обліку майна. Значенню та застосуванню оцінки активів і зобов'язань приділяли увагу такі відомі вчені, як Д. Піетро, Г. Сімон, Е. Джонсон, Е. Купер, Т. Вельтон, Б. Больцано, Р. Райш, Л. Пачолі, В. Осбор, А. Гільбо, а також сучасні вітчизняні фахівці: Ф.Ф. Бутинець, Л. Л. Горещька, Н. Малюга, Л.П. Снігурська, Л.М. Кіндрацька, та інші.

Метою дослідження є розгляд загальних методичних підходів щодо оцінки активів і зобов'язань банків згідно до законодавчої і нормативної бази, аналіз різних наукових поглядів на оцінку активів, визначення проблеми підходу та використання основних концепцій оцінки активів і зобов'язань.

Дослідивши та проаналізувавши розвиток, проблеми підходу та використання основних концепцій оцінки активів і зобов'язань, можливо відзначити їх основні моменти.

Концепція вільної оцінки власності, виходячи із принципів балансу, розроблялась багатьма вченими-економістами, серед яких Д. Піетро, Г. Сімон, Е. Джонсон, Е. Купер, Т. Вельтон, Б. Больцано та ін., які виходили з концепції історичної оцінки активів, тобто з ціни придбання, при цьому оцінка відігравала другорядну роль і забезпечувала лише оцінку власності з урахуванням захисту інтересів власників, на відміну від інтересів кредиторів. Прихильники даної теорії основну роль при визначенні фінансового результату надавали звіту про фінансові результати, а не балансу, і вважали, що перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською призводить до зменшення капіталу і погіршення фінансового стану суб'єктів ринкових відносин [4].

Г. Сімон вважав, що оцінка не має самостійного характеру, а може бути виведена тільки на підставі балансу, який завжди складається від імені когось. Таким чином, тільки та особа, від імені якої складено баланс має право оцінити своє майно і свої зобов'язання.

Е. Купер розумів прибуток як приріст активу після того, як вартість отримає справедливую оцінку, що не суперечить закону. Таким чином, прибуток не виникає в бухгалтерських документах, а трактується як реальний приріст багатства, тобто власності підприємства.

Т. Вельтон запропонував оцінку прибутку і об'єктів, які обліковуються, формувати у незалежних документах і зберігати в обліку безпосередньо до продажу цінностей. Таким чином, оцінка здійснюється на основі обліку, а не суб'єктивними бажаннями тих, хто складає баланс.

Позиції Е. Купера відповідають інтересам акціонерів, а погляди Т. Вельтона – інтересам кредиторів. Занижена оцінка активів призводила до того, що акціонери, продаючи акції, мали збитки, на відміну від кредиторів, які були спокійними через те, що фірми мали приховані резерви, які гарантували вкладені інвестиції. Завищена оцінка ж, навпаки, дозволяла перекласти збитки на покупців акцій і поставити під загрозу інвестиції кредиторів.

Прихильниками історичної оцінки були такі видатні бухгалтери як Л. Пачолі, В. Осбор, П. Герстнер, Ж. Саварі, А. Гільбо. У межах їхньої концепції фінансовий результат визначається співвідношенням доходів і витрат.

Я. В. Соколов [12] вважав, що теоретично єдиною правильною може бути оцінка матеріальних цінностей за собівартістю. На практиці оцінка майна, яке придбане за оплату, здійснюється шляхом додавання фактично проведених витрат на його придбання; майно, яке отримане безоплатно, оцінюється за ринковою вартістю на дату придбання, а майно, яке вироблене безпосередньо на підприємстві, оцінюється за вартістю його виготовлення.

Згідно із загальною концепцією економічного прибутку А. Сміта [10], глобальний фінансовий результат дорівнює співвідношенню вартості майна підприємства на кінець і початок періоду, що поставило проблему оцінки на перше місце, тому що від неї, насамперед, залежить кінцевий результат обліку. Дж. Хікс переніс цю концепцію на фізичних осіб і

вважається родоначальником концепції податкового контролю. У подальшому ця концепція і пов'язана з нею оцінка в умовах умовної ліквідації активів розглядалась В. Рігером, Л. Сеєм, Л. Діксі, Ф. Шмідтом, а в контексті взаємозв'язку між бухгалтерським обліком і економічним прибутком – Д. Соломоном, Д. Сортером, Ч. Хоргеном.

Дж. Дзаппа трактував облік як чисту самостійну науку про управління, яка не залежить від юридичних і політико-економічних доктрин. Його погляди на баланс досить цікаві, наприклад, він визначає, що оцінка здійснюється за поточними цінами, а частки дебіторської заборгованості в активі і кредиторської в пасиві характеризують зв'язки підприємства з його кореспондентами, тобто зовнішнім світом. Дж. Дзаппа вважав, що об'єкт, який знаходиться на балансі, містить інформації більше, чим сам по собі. Суть балансу в тому, щоб відобразити всі інформаційні зв'язки між його елементами.

Важливо зазначити, що Дж. Дзаппа визначає актив не лише як засоби підприємства, а як ресурси, які призначені для отримання прибутку. Таким чином, можливо охарактеризувати актив як очікування майбутнього прибутку.

Характеристика елементу перспективної парадигми. Існують різні категорії історичних оцінок: початкова, номінальна, купівельна, оцінка за собівартістю тощо.

Прихильниками оцінки за собівартістю можна назвати Ф. Гюглі, М. Батайля, А. Кальмеса, П. Герстнера. Різні модифікації оцінки за собівартістю запропонував В. Осбар. Проте всі варіанти оцінки за собівартістю не задовольняли багатьох бухгалтерів, тому що така оцінка робила невідповідною цінності, збільшувала актив прихованими збитками, а іноді призводила до заниження прибутку.

Р. Н. Антоні вважав, що тільки історична оцінка відрізняється реалістичністю, простотою в роботі, позбавляє облік від неминучих складних процедур, пов'язаних із переоцінкою засобів і фінансових результатів, оскільки:

збільшення прибутку за рахунок інфляції потрібно розглядати як реальну надбавку (кон'юнктурну премію);

договори з контрактами можуть передбачати інфляційну відмовку, яка робить оцінку і величину фінансового результату більш реальними;

продажна ціна залежить від кон'юнктури, а не від бухгалтерської калькуляції одиниці виробу, через це собівартість готової продукції повинна визначатись за історичними (фактичними) цінами;

досвід багатьох країн підтверджує прийнятність історичних цін.

Р. Н. Антоні на спеціальних прикладах показав переваги оцінки за собівартістю в порівнянні з відновлювальною вартістю.

Згідно до статті 4 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [1], де визначено основні принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, за історичною (фактичною) собівартістю пріоритетною є оцінка активів, виходячи з витрат на її виробництво та придбання.

Згідно з концептуальними основами МСФЗ (міжнародних стандартів фінансової звітності [2],:

Оцінювання (оцінка) – це процес визначення грошових сум, за якими мають визнаватися та відображатися елементи фінансових звітів у балансі та у звіті про прибутки та збитки. Це передбачає вибір певної бази (основи) оцінки;

У фінансових звітах використовують кілька різних основ оцінки: з різним ступенем та різних комбінаціях.

Можливо визначити основи оцінювання фінансових звітів згідно з МСФЗ:

1. Історична собівартість;
2. Поточна собівартість;
3. Вартість реалізації (погашення);
4. Теперішня вартість.

Згідно до виділених основ оцінювання фінансових звітів можливо визначити елементи фінансових звітів за кожною з оцінок:

1) Історична собівартість:

Активи:

сума сплачених коштів чи їх еквівалентів;

справедлива вартість компенсації, виданої, щоб придбати активи, на момент їх придбання.

Зобов'язання:

сума надходжень, отриманих в обмін на зобов'язання;

сума грошових коштів чи їх еквівалентів, що, як очікується, будуть

сплачені з метою погашення зобов'язання у процесі звичайної діяльності – за деяких інших обставин (наприклад, податок на прибуток).

2) Поточна собівартість:

Активи: сума грошових коштів чи їх еквівалентів, яка була б сплачена у разі придбання такого самого або еквівалентного активу на поточний момент;

Зобов'язання: недисконтована сума грошових коштів чи їх еквівалентів, яка була б необхідна для погашення зобов'язання на поточний момент.

3) Вартість реалізації (погашення):

Активи: сума грошових коштів чи їх еквівалентів, яку можна було б отримати на поточний момент через продаж активу в процесі звичайної реалізації;

Зобов'язання: вартість погашення зобов'язання дорівнює недисконтованій сумі грошових коштів або їх еквівалентів, що, як очікується, буде сплачена для погашення зобов'язання в процесі звичайної діяльності.

4) Теперішня вартість:

Активи: теперішня (дисконтована) вартість майбутніх чистих надходжень грошових коштів, що їх, як очікується, має генерувати актив у процесі звичайної діяльності суб'єкта господарювання;

Зобов'язання: теперішня (дисконтована) вартість майбутнього чистого вибуття грошових коштів, що, як очікується, будуть потрібні для погашення зобов'язання у процесі звичайної діяльності.

Показники бухгалтерського обліку обмежені професійними оцінками і мають на меті відображення всієї сукупності чинників. Найважливішим принципом бухгалтерського обліку є суттєвість. Практично він означає, що управління концентрує увагу на важливих подіях, приділяючи відносно мало часу незначним сумам і помилкам [1; 3, 6].

Історична оцінка підкреслювалась багатьма бухгалтерами з достатньо вмотивованою аргументацією. Можливо виділити переваги собівартості (історичної оцінки):

початкова оцінка витікає безпосередньо з природи подвійного запису, тому що запис здійснюється за фактом господарського діяльності. Це може бути тільки початковий запис, інші записи, пов'язані з переоцінкою, носять додатковий і штучний характер;

виникає можливість відображати зміни ресурсів підприємства чи установи;

призводить до відображення тільки реалізованого прибутку, що знижує конфлікти і призводить до соціальної стабільності (у протилежному випадку можлива ситуація, коли прибуток є, а платити зарплату нічим);

підтримує історичну традицію, що призводить до одержання керівництвом найбільш точної, правдивої інформації та створює базу для прогнозування;

це є найлегший і найдешевший спосіб вирахування капітальних вкладень, а саме затрат, здійснених на певний проміжок часу.

Оцінці за собівартістю притаманні і певні недоліки, які можна згрупувати в дві групи:

оцінка за собівартістю з часом втрачає свою актуальність, тобто чим раніше був придбаний актив, що оцінюється, тим менше його балансова вартість відповідає оцінці за собівартістю аналогічних активів, які склалися на момент складання балансу. Баланс повинен відображати стан підприємства на момент його складання, саме тому цей недолік такий очевидний, до того ж поглиблений впливом інфляції;

додаючи в балансі оцінку активів, які придбані в різний час, ми таким чином підбиваємо суми, що виражені в грошових одиницях різної цінності, а це призводить до сумнівних результатів даних балансу.

Тому, найбільш прийнятною є оцінка, яка відображає поточну вартість активів, тобто поточна оцінка. Поточна оцінка являє собою вартість активів, за якою можна їх придбати на момент складання балансу, тобто вартість заміни об'єктів обліку.

Використання в бухгалтерському обліку концепцій прогнозування, моделювання капітальних активів, системи фінансових коефіцієнтів, використання звітів про рух капіталу, грошових потоків розширило підхід до історичної оцінки, особливо в контексті основних принципів бухгалтерського обліку. При цьому Е. Бріттон і К. Ватерсон [4] акцентують увагу на необхідності підвищення прогнозних функцій фінансового й управлінського обліку.

Бухгалтерський облік, який є джерелом інформації для аналізу коефіцієнтів, базується на концепції собівартості, не є кращою основою

для вирішення задач прогнозування, оцінки доцільності інвестування у фірму. Користувачі бухгалтерської звітності часто віддають перевагу саме правилу найменшої оцінки, яке означає присвоєння активу найменшої із двох оцінок: або за собівартістю, або за ринковою вартістю.

Наприклад, у США [8], як і в більшості країн, запаси оцінюються за фактичними витратами на їх придбання на момент отримання або використання запасів у процесі виробництва. Оцінка вимірюється чистою сумою грошових платежів, здійснених у минулому або у майбутньому при придбанні товарів чи ресурсів. Якщо платежі будуть здійснені у майбутньому, то їх суму слід дисконтувати. Витрати ж на доставку цих запасів (якщо за умовами договору їх не несе покупець) можуть включатись або не включатись до собівартості товарно-матеріальних запасів, які відображають окремим рядком.

Згідно з системою стандартів GAAP [9], до собівартості слід включати тільки ті види витрат, які покупець вважає складовими вартості товару на момент його придбання. Одна лише наявність витрат не є підставою для їхнього включення до вартості запасів.

У Польщі [4] запаси оцінюються за цінами їхнього придбання, у разі неможливості виявлення ціни запасів або при їх безоплатній передачі, вони оцінюються за цінами на аналогічні або подібні товарно-матеріальні цінності. У Німеччині, в Люксембурзі та у Франції [4; 10] запаси оцінюються за найменшою величиною – за собівартістю або за ринковою вартістю.

У Португалії та Іспанії [4] запаси оцінюються за ціною придбання їх або витратами на їхнє виробництво. В Іспанії ціна придбання включає суму, зазначену у рахунку постачальника, плюс додаткові витрати на збереження запасів, включаючи податок із продажу, якщо вони не покриваються за рахунок бюджетного фінансування. У Швейцарії та Італії [4] запаси оцінюються за най меншою з двох величин – первісною вартістю (витрати на придбання чи виробництво) або чистою вартістю можливої реалізації.

В Україні, згідно з ПСБО №9 [3], запаси при їх надходженні на підприємство оцінюються за собівартістю, яка сплачується згідно з договором постачальнику (продавцю), за вирахуванням суми ввізного мита, непрямих податків, витрат на заготівлю, навантажувально-розвантажувальних робіт, транспортування запасів та інших витрат,

пов'язаних із придбанням запасів та доведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях. До витрат, які не включаються до первісної вартості запасів, належать такі: понаднормові витрати, брак запасів, витрати на збут, відсотки за використання кредитів, адміністративні витрати тощо.

Згідно з МСБО 2 «Запаси» [3], вартість запасів повинна включати в себе купівельну вартість, витрати у зв'язку з переробкою продукції, а також витрати на доставку запасів до місця їх призначення і приведення до належного стану. Витрати на придбання запасів включають вартість запасів, яка зазначена у договорі, мито на ввезення тощо, а також транспортно-заготівельні витрати та витрати, безпосередньо пов'язані з придбанням готової продукції, матеріалів і послуг.

Ф. Ф. Бутинець, Л. Л. Горецька [6] зазначають, що в умовах нестабільності ринку, яка виражається в досить значних коливаннях цін, оцінка запасів за вартістю їхнього придбання не є об'єктивною. Саме тому зарубіжна практика обліку і звітності виробила достатньо ефективні способи вирішення цієї проблеми. Щоб зберегти об'єктивність оцінки запасів в умовах цінової нестабільності, їх оцінюють за правилом найнижчої оцінки. Сутність його полягає в тому, що діє принцип обачності (консерватизму), за яким запаси оцінюються і відображаються за найменшою з можливих вартостей – ринковою ціною або за собівартістю.

Оскільки з різних причин ринкова ціна запасів може знизитися до їх собівартості, то виникає збиток, який повинен бути відображений у даному періоді списанням їх вартості до ринкової ціни. У США [8] у вигляді ринкової ціни або ринкової вартості в цьому випадку виступає «вартість заміщення» запасів. Вартість заміщення запасів являє собою величину, яку необхідно заплатити постачальникам у даний момент за таку ж кількість запасів.

Слід зазначити, що всі вищеперераховані методи оцінки є загальноприйнятими бухгалтерськими методами, однак їхнє використання не завжди відповідає системі нормативного регулювання податкових розрахунків.

У системі національних стандартів Великої Британії [4] при оцінці запасів до уваги беруть принцип обачності, за яким запаси оцінюються за найменшою з двох величин: первісною вартістю або чистою

реалізаційною вартістю. Чиста реалізаційна вартість одиниці запасів – це сума, яку підприємство планує отримати за продаж даної одиниці запасів, за вирахуванням витрат на підготовку даної одиниці запасів до продажу і витрат на продаж.

Напрямки вирішення виділених проблем. Дослідження застосування найменшої із оцінок у практиці різних країн, дає змогу стверджувати, що використання в бухгалтерському обліку мінімальної із двох оцінок створює для фінансово-кредитної установи певні резерви і забезпечує виживання на основі використання фундаментальних концепцій бухгалтерського обліку: обачності, суттєвості, продовження діяльності.

Можливо відзначити що, аналіз наукових поглядів на оцінку активів та її види показав, що вони базуються на історичній або футуристичній концепціях, які відрізняються між собою різним підходом до визначення фінансового результату, різною метою та шляхами застосування.

Відповідно до запровадженої системи національних стандартів бухгалтерського обліку [3] облік в Україні характеризується широким спектром методичних підходів до оцінки придбання та списання активів, застосування яких передбачає найбільш достовірну облікову оцінку активів.

Згідно до концептуальних основ МСФЗ (§ 101) [2] основою оцінки, яку найчастіше застосовують суб'єкти господарювання для складання фінансових звітів, є історична собівартість. Вона, як правило, комбінується з іншими основами оцінки.

Фінансові інструменти (балансова вартість):

1) фінансові активи (справедлива вартість, справедлива вартість – витрати на операції, собівартість, амортизована собівартість, справедлива вартість – витрати на продаж);

2) фінансові зобов'язання (справедлива вартість, справедлива вартість – витрати на операції, амортизована собівартість, вартість за МСБО 37, первісна вартість – амортизація);

3) інструменти капіталу (собівартість – витрати на операції, собівартість – сума очікуваного відшкодування).

Напрямки подальших досліджень. Метою оцінки активів і зобов'язань повинно бути встановлення фінансової рівноваги, визначення оптимальних напрямків розвитку, шляхом пошуку можливостей ефективної діяльності розвитку фінансово-кредитної

установи в умовах відповідного рівня забезпеченості ресурсами, зовнішнього конкурентного середовища з використанням наявних та прихованих резервів. Оптимальність облікової системи, на підставі якої визначається методологія оцінки активів і зобов'язань, необхідно досліджувати в ході проведення аудиту.

Література:

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http: // www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua).
2. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http: // www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua).
3. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку, затверджені наказами Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http: // audit.www.kiev.ua](http://audit.www.kiev.ua).
4. Блейк Дж., Ориол А. Европейский бухгалтерский учет. Справочник / Пер. с англ. – М.: Филинь, 1997.
5. Бриттон З., Ватерсон К. Вводный курс по бухгалтерському учету, аудиту, анализу. Самоучитель / Пер с англ. И. А. Смирновой; Под ред. проф. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 1998.
6. Бутинець Ф. Ф., Горецька Л. Л. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах: Навч. пос. – Житомир: Рута, 2002.
7. Бухгалтерський облік та звітність в Україні: Збірник нормативно-правових актів / Уклад. М. І. Камлик. – К.: Атіка, Літера ЛТД, 2001.
8. Велш Г. А., Шорт Д. Г. Основы финансового обліку / Пер. з англ. О. Мінін, О. Ткач. – К.: Основи, 1999.
9. Качалин В. В. Финансовый учет и отчетность в соответствии со стандартами GAAP. – 3-е изд. – М.: Дело, 2000.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Пер. с англ. Е. М. Майборода / Отв. ред. Л. И. Абалкин. – М.: Наука, 1993.
11. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996.
12. Хендриксен З. С, Ван Бреда М. Ф. Теория бухгалтерского учета / Пер. с англ.; Под ред. проф. Я. В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 1997.